GJENGITT MED TILLATELSE FRA SVEIN SOLEM ETTER HANS BOX «PÅ BARNDOMMENS STIER» (1996)

Svein Solems maleri «Nedre Vaskegang» viser området til Dælens grunn på venstre side. Utenfor billedkanten til høyre gikk «Aggersbroen» som førte over til Fjerdingen (Christian Krohgs gate) på vestsiden.

Dælenenga – dal og eng øst i Oslo

AV ODD RISTESUND

«Dælenenga» forbinder de fleste i dag med idrettsplassen, mellom Grünerløkka skole og Rodeløkka, som ved siden av Dælenenggata er eneste stedsnavn som kan knyttes til den gamle gård Dælen og dens eng. Dette området gikk i geografisk utstrekning fra Torshovdalen i nord og nesten ned til Grønland i sør, til Nedre Foss i vest og til Tøyen i øst, og omfattet således mesteparten av Grünerløkka og Rodeløkka. Hovedbølet på Dælen lå nede ved det kvartalet som nå omsluttes av Akerselva, Trondheimsveien, Heimdalsgata og Lakkegata. Adressen til gården, som ble revet omkring 1940, var Lakkegata 58. Gårdens opprinnelige navn var «Dolin», som ifølge O. Rygh betyr dal eller lavt beliggende strøk. Den dal det da må dreie seg om er den som omkranset Torshovbekken, som rant ut i Akerselva like ved gården, rett vest for Nybrua.

Torshovbekken hadde sin hovedkilde i Disenbekken, som kom inn ved Åsengårdene og rant videre i bunnen av Torshovdalen. Den fortsatte nedover mellom Fagerheimgata og Københavngata, hvor det åpne landskapet med vegetasjon ennå bærer preg av

bekkefaret. Det er anlagt en gangvei her mellom Christian Michelsens gate og nedover mot «Bergene-gården» ved Malmøgata.

Et annet tilsig fikk bekken vestfra her på dette stedet. Dette tilsiget hadde sin kilde oppe ved Torshovgata, på vestsiden av Torshov-høyden. Videre fortsatte bekken ned gjennom det som senere ble Freiaparken, og Sofienberg kirkegård. Ved hjørnet av Rathkes gate og Korsgata dannet den en dam, som ble brukt som skøytebane, men hvor det også forekom drukningsulykker. Dammen ble overbygd i 1887, og plassen ble opparbeidet som Schous plass. Torshovbekkens nedre del var overhvelvet fra 1868–69, og det ble således skikkelig veiforbindelse mellom Grünerløkka og Trondheimsveien. I 1872–73 ble bekken overdekket til Grüners gate, i 1887 ført i tunnel under Dælenenggata og i 1905 lagt i tunnel til et stykke opp for Askergata.

Sjøen gikk for 4-5000 år siden muligens opp ikke så langt fra gården. Like forbi gården på nordsiden gikk den eldste vei mellom det strandstedet ved fjorden hvor Oslo oppsto (Gamlebyen) og bygdene i vest, Bragernes og Vestfold. Veien gikk over høyden hvor Gamle Aker kirke kom til på 1100-tallet. Senere ble den også utgangspunkt for den gamle vei til Trondheim. I 1625 ble en trebru bygd over elva like nedenfor gården, på Geelkercks kart fra 1648 betegnet «Aggersbroen» med veifortsettelse i Fjerdingens gate (siden 1896: Christian Krohgs gate) på vestsiden, ved nåværende Christian Krohgs gate 60. Dette ble hovedforbindelsen sørover til den nyanlagte by Christiania og Akershus festning, inntil Vaterlands bru kom i 1654.

Hovedbygningen på Dælen sto til omkring 1940. I forbindelse med at riving var blitt vedtatt, rettet Fritz Holland i 1938 en henvendelse til formannen i stiftelsen Akermuseet, kjøpmann Karl Andersen, der han understreket gårdens alder og betydning for akersbygda gjennom beliggenheten ved et gammelt trafikknutepunkt, og inntrengende anmodet om at bygningen måtte bli bevart og flyttet til Skøyen. Foranledingen var at formannskapet hadde meddelt at huset kunne tilbys et museum før riving.

Første skriftlige omtale av gården er i «Jordebok for Mariekirkens Provsti og Communebord i Oslo 1542». Der omtales «Dolyne engh hoss Oslo». Det nevnes at alle de fastboende prester (kannikene) har «en eng kalles Doline, som har tilhørt nevnte personer i 250 år, gitt av Eufemia dronning, til evinnelig eiendom». Ifølge Andreas Holmsen ble Eufemia dronning etter at hun var blitt gift med den norske kongens bror, hertug Håkon Magnussøn, som like etter ekteskapet selv ble konge som Håkon V. Eufemia fikk antagelig gården i «morgengave». Eufemia må ha gitt gården til Mariakirken en gang mellom 1297 og 1312, da hun døde. Dronningens morfar/pleiefar, fyrst Vitslav av Rügen, ble syk og døde under et besøk i julen 1302, og etter eget ønske ble han begravd i Mariakirken, som lå like ved kongsgården på Sørenga. Det var derfor naturlig at Eufemia ga noe til kirken hvor pleiefaren hadde valgt sitt siste hvilested.

Etter reformasjonen ble Mariakirkens gods slått sammen med Domkirkens og gjenstand for ny oppdeling i «kannikdømmer» (Holmsen) for de enkelte geistlige i byen, innbefattet lærerne ved katedralskolen. De hadde flere ødegårder eller «enger» til eget bruk, og storgården Dælen var delt i fem slike enger. Dog etter at byen var lagt under Akershus i 1624, fikk de fleste geistlige etter hvert sine «løkker» på vestsiden av Akerselva, og engene på østsiden kom i privat eie.

Fra 1600-tallet ble skriftformen «Dælen» i samsvar med uttalen og bruddet med den gamle skrifttradisjonen. Hovedbølet ble også

OSLO BYMUSEUM

kalt «Lakke(r)gården», en betegnelse som var vanlig helt til gården ble revet like før krigen. Betegnelsen stammer fra Lachmann-familien, som eide den gjennom lengre tid. Dorothea Lachmann kjøpte Dælen i 1719 av rektor ved Katedralskolen, Jacob Rasch, og hadde den til sin død i 1740. Hun var enke etter Drammens-tolleren Henrik (opprinnelig «Heinrich», han var innvandret fra Schleswig i 1671) Lachmann og datter av den rike drammenser og forretningsmann, overhoffrettsassessor Anders Simonsen. Simonsen imøtekom i 1689 en anmodning fra stattholderen Gyldenløve om å bidra til kongens kasse med 4.000 riksdaler. Til gjengjeld fikk han overta en del av kronens gårder på gunstige vilkår. Edvard Bull omtaler ham som «den største av alle tidens eiendoms – og trælastspekulanter». Dorothea Lachmanns sønn, lagmann Andreas Lachmann, eide Nedre (Vestre) Grefsen, hvor han døde i 1752. Det ble i hans tid nedsatt en del kommisjoner for å ordne en del offentlige anliggender. Det ble foretatt en oppmåling ved kaptein Adam de Trallou. Manntallet ble oppgjort av M. Blix og F. Bartholin, kommisjonen som avsluttet dette arbeidet besto av stiftamtmann von Rappe, Andreas Lachmann og F. Glad.

Lachmannsfjellet, nord for Grefsenåsen, og Lachmanns vei (fra 1920) er oppkalt etter Andreas Lachmann. Likeså ble den gamle veien forbi gården med forbindelse sørover til Grønland og nordover mot Trondheim, kalt Lakkegata. Før Nybrua ble bygget i 1827 var Lakkegata fortset-

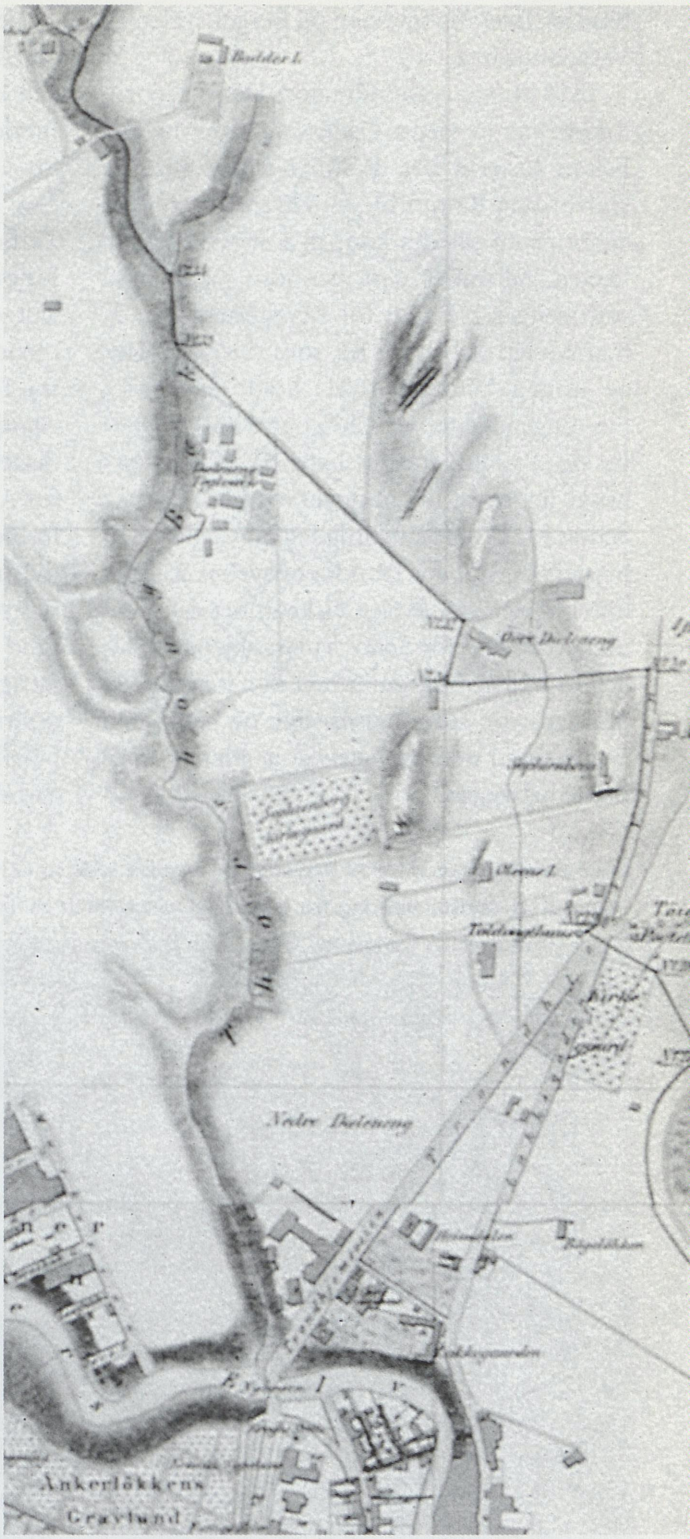

Utsnitt av Næsers kart fra 1860.

telse av Trondheimsveien og Bergensveien til Vaterlands bru.

I 1814 var generalmajor Hans Henrik Ramm eier av Nedre Dælen, og Chr. Magnus Falsen losjerte her. Ramms datter Birgitte Halvordine Ramm ble i 1822 gift med Chr. Schou, som således kom til å erverve Nedre Dælen, herunder den eiendom på 22 mål som senere ble sted for bryggeriet; Trondheimsveien 2. Bryggeriet, som var grunnlagt av Jørgen Young i 1821, holdt først til i Fjerdingens gate (nå Christian Krohgs gate) fra nr. 3 til 11, fra der hvor nå parkeringshuset ligger og litt oppover, og ble kjøpt av Schou i 1837. I første omgang ble kjellerne til bryggeriet lagt til Trondheimsveien 2, etter hvert flyttet den øvrige virksomhet dit. Foruten å opparbeide Schous plass skjenket Chr. Schou i 1868 til kommunen den beplantede plassen hvor Trondheimsveien og Lakkegata møtes, med den betingelsen at plassen ikke måtte bebygges.

Ved Trondheimsveien 5, på hjørnet ved den senere Heimdalsgata, lå et rødt murhus kalt «Hytta», som i 1833 ble kjøpt av Adolf Bredo Stabell. Huset ble revet for å gi plass for Akers kommunehus som kom i 1941.

I 1842 flyttet Stabell til nabotomta, Trondheimsveien 7, som han kjøpte av Chr. Schou. Her etablerte han seg i et hus som ble kalt «Heimdalen». En ny gate som ble anlagt mellom Trondheimsveien og Lakkegata, ble fra 1866 kalt «Heimdalsgata» etter Stabells eiendom. Stabell hadde ivret for den byutvidelsen som trådte i kraft 1859. Bakgrunnen for Akers ønske om byutvidelse var at kommunen hadde fått et problem med stor innflytting av mindre bemidlede folk som søkte til byen, dels arbeidet de i byen. De var i stor grad ubetydelige skattytere, dels trengte de fattigstønad. Dessuten var det manglende politioppsyn i de nye forstedene, idet verken byen eller Aker hadde villet bekoste noen forbedring av dette. Ved utvidelsen ble også

Lakkegården, tegnet av Henrik Backer 1915. En rekke malerier av Henrik Backer (1865–1948) med motiver fra Grønland og distriktet omkring, har siden 1928 vært montert på restaurant Olympen (grunnlagt 1897) på Grønland.

OSLO BYMUSEUM

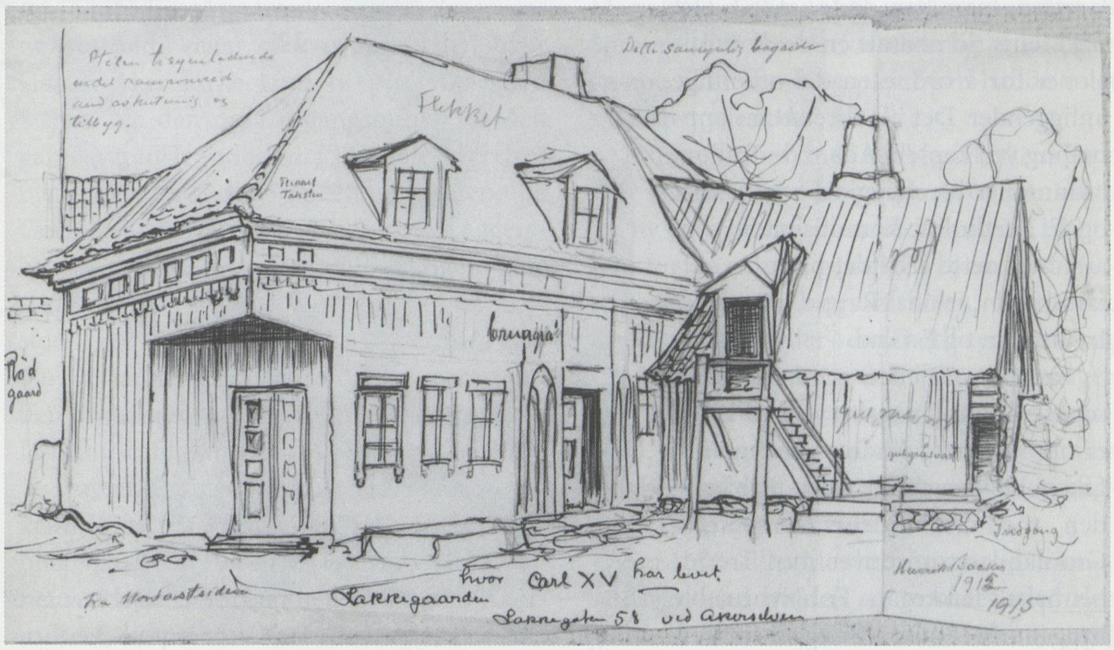

Heimdalen innlemmet i byen.

Adolf Bredo Stabell (1807– 65) var født i Trondheim, ble cand. jur. 1830, fullmektig i Revisjonsdepartementet samme år, var redaktør av Morgenbladet 1831–1857, stortingsrepresentant 1845–58, ordfører i Aker 1839–43 og 1847–1858, administrator for Norges Banks avdeling i Kristiania 1848–58, deltok ved opprettelsen av Den Norske Creditbank i 1857, formann i Akers Sogneselskap 1838–39, og formann i Akers Sparebanks direksjon 1846–65. Banken fikk fra 1853 kontor i Trondheimsveien 3 ved siden av «Hytta». Huset benyttes nå av Plan-og bygningsetaten. I den nye bygningen fikk også Aker kommune sin møtesal, og i 1864 ble et maleri av Stabell, utført ved Lorck, opphengt her. I minnegaven som akerssogningene skjenket ham sto følgende devise:

Klar i Tanke, snild i Raad
Djerv i Ord og rask i Daad
Skal i Akersbygdens Minde
Du et varigt Hjemsted finde.

Tomta til Heimdalen var på 15 mål. Heimdalen ble etter A. B. Stabells død overtatt av enken, Theodora Stabell, og sto til omkring 1905 da huset ble revet og tomta utlagt for leiegårdsbebyggelse.

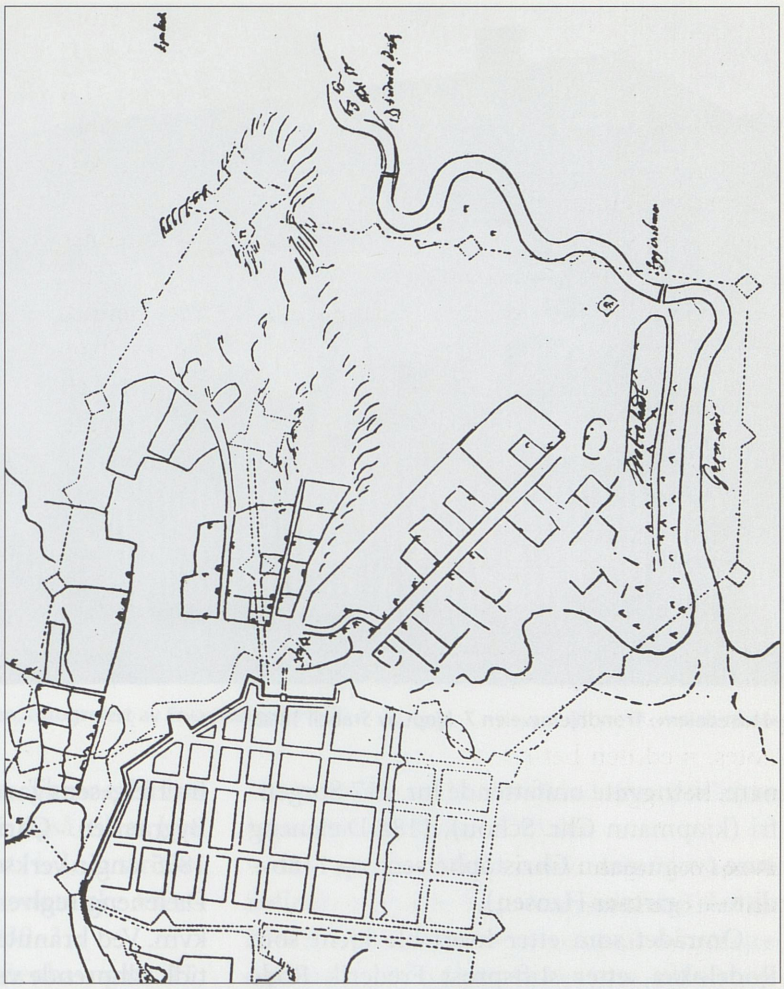

GJENGITT ETTER C. S. WIDERBERG: «ISAAC VAN GEELKERCK OG HANS VIRKE» (1924)

Utsnitt av Geelkercks kart fra 1648 som viser den gamle «Aggersbroen» ved Dælen.

Matrikkelen av 1836 angir fire matrikkelnumre i forbindelse med Dælenenga: Nr 87 Lakkergaarden (benævnt ogsaa Dæleneng), omfattende løpenr. 114a Lakkergaarden (kjøpmann Chr Schou), 114b Brovold (byråsjef Ramm) og 114c Hytta (fullmektig A. Stabel). Nr 88 Dæleneng nedre, omfattende lnr. 115a Sophienberg (kjøpmann Rosenberg), 115b Dæleneng nedre (kjøpmann C. Schou), 115c Storengen (garver Schou), 115d Marienberg (slakter E. Andersen), 115e Toldvagthus (Christiania Toldkammer).

Videre Nr 89 Dæleneng mellem, lnr. 116 (Niels D. Young), og til sist Nr 90 Dæleneng

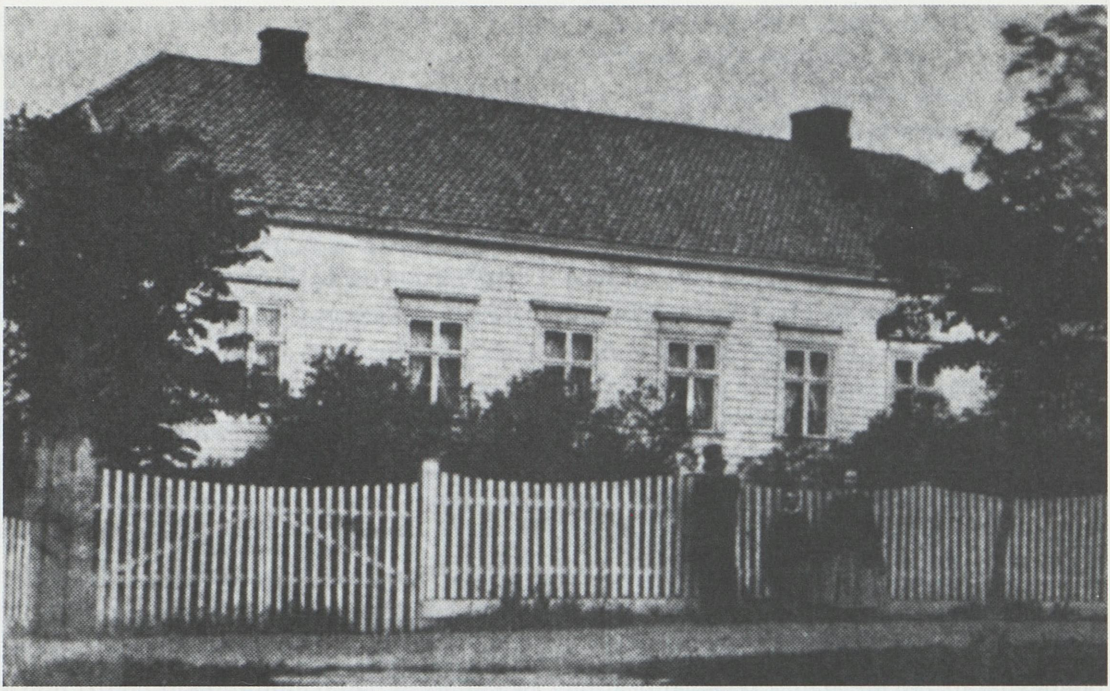

«Heimdalen», Trondhjemsveien 7, kjøpt av Stabell 1842.

øvre, sistnevnte omfattende lnr. 117 Sorgenfri (kjøpmann Chr. Schou), 118a Dæleneng øvre (vognmann Christophersen) og 118b – ditto – (gartner Hansen).

Området som etter hvert ble kjent som Rodeløkka, etter stiftsprost Frederik Rode som hadde sommerbolig der i 1854–59 (i Tromsøgata 7), var således i 1836 betegnet med matrikkelnr. 89, altså mellom-Dælenenga. Ved byutvidelsen 1859 ble en liten del av dette området, omkring Karlstadgata, innlemmet i byen. Utbyggingen skjedde stort sett utenfor bygrensen.

Ifølge kart til skattetakstmatrikkelen av 1911 lå bygningene til Dælenengen teglverk sør for Seilduksgata ved hjørnet av nåværende Københavngata (som den gang bare var ført ned til Verksgata, etter som den nederste del av nåværende Københavngata den gang var en del av Falsens gate). Skattetakstmatrikkelen av 1869 omtaler den nyanlagte Teglværksgaden – uden Nummere, – fra Helgesens gade til Dæleneng teglværk ved Bygrænsen. Christiania Bys Matrikkel av 1885 angir verkseier H. J. Juell som eier av Dæleneng teglverk, med et areal på 30 034 kvm. Ved branntaksering av 3.3.1892 oppgis tidl. tilhørende verkseier Juul, nå et aksjeselskap, repr. ved o.r.sakfører F.A.Krogh. Matrikkelen av 1893 angir adressen til Verksgata 40 (med henvisning til tidligere adresser Trondheimsveien 50, og ditto 14) men også omfattende Teglverksgata 10 og Seilduksgata 29 og 30.

I 1889 startet grosserer Fred. Christensen og Olaf Larsen sjokoladefabrikk i bakgården i Verksgata 25. Den ble kalt «Freia» etter Christensens kone. I 1892 ble fabrikken kjøpt av den unge trondhjemmer Johan Throne Holst i kompaniskap med svogeren Johan Bratt og broren Fredrik. Under Throne Holsts ledelse ble Freia en mønsterbedrift i Norge, som både leverte gode økonomiske resultater og produkter og la vekt på godt

OSLO BYMUSEUM

Dælen (Lakkegården) sett fra hagen, fotografert av Fritz Holland 1937.

arbeidsmiljø for de ansatte. Throne Holsts samfunnsengasjement førte også til at han tok på seg presidentvervet i Industriforbundet i den vanskelige økonomiske kriseperioden i Norge, i årene 1930–33.

Like ved siden av, i Københavngata 11, grunnla A. Bergene i 1906 sin sjokoladefabrikk. Denne fusjonerte med Nidar i 1982 og innstilte virksomheten på Rodeløkka noen år senere.

Noe lenger sør, i Sofienberggata 35, startet de sveitsiske innvandrere, Brødrene Cloetta sin sjokoladefabrikk som ved århundreskiftet var Norges største og mest moderne med 150 ansatte. Kokesjokoladen «Salong» ble produsert her. I Norge var det Otto Cloetta som var driftsherre. Han hadde også et datterselskap i Danmark, og noen av brødrene hadde et selskap i Sverige. Etter Otto Cloettas død i 1913 ble fabrikken drevet av hans enke Lovisa inntil fabrikken ble overtatt av Norges Kooperative Landsforening i 1933, senere av Norchocklad. Fra 1987 har Jaguar Norge AS holdt til der.

En annen tradisjonsrik fabrikk her i Sofienberggata er Agra Margarinfabrikk i nr 23–25, i de senere år utvidet til å omfatte også nr 17–19 ut mot Toftes gate. Fabrikken ble grunnlagt i 1885 av direktør K. K. Heje og ingeniør J. A. Mørch, under firma The Scandinavian Dairy Company, og holdt først til i Akersgata 43, men var ifølge matrikkelen av 1896 på plass i Sofienberggata 23–25. Agra-navnet ble snart antatt, antagelig etter en såpefabrikk som tidligere holdt til der. Fabrikken fremstilte i 1907 Nordens første plantemargarin, og i 1913 kom yoghurtmargarin. I 1919 hadde fabrikken utviklet «melange-metoden» hvorved det lyktes å fjerne den inntil da typiske margarinsmaken. I dag foregår margarinproduksjonen ved en fabrikk i Fredrikstad. Agra Industrier i Sofienberggata fremstiller nå majones m.v. under merket «Mills».

Utsyn over Grünerløkka og Rodeløkka, antagelig tatt fra Gamle Aker kirke. Ca. 1878, ukjent fotograf. Dælenengens teglverk med pipa til venstre. Til høyre den i 1877 oppførte, nåværende Sofienberg (daværende Paulus, fra 1892 Petrus) kirke. I bakgrunnen til venstre ses Østre Aker kirke, og til høyre Kjølberg (Lille Tøyen). I skrenten til venstre nedenfor denne, et hus som ble revet for en del år siden etter å ha blitt brannskadet. Ytterst til høyre: Bellevue.

OSLO BYMUSEUM

Så ender vi opp med øvre Dælenenga. Ennå i dag står murhuset på Sorgenfri, rett ovenfor tidligere Sophies Minde. I skattetakstmatrikkelen for 1896 sto major Fougner som eier med daværende adresse Trondheimsveien 130.

A/S Nationalbryggeriet sto som eier av den store bygningen i Trondheimsveien 132 ifølge Kristiania skattetakstmatrikkel for 1911. Det kom ikke til bryggeridrift her, og eierne stilte det under første verdenskrig til disposisjon for staten og Aker kommune for lager av levnetsmidler. Senere flyttet institusjonen Sophies Minde inn i lokalene. ■

KILDER

O. Rygh: «Gaardnavne i Akershus» (1898), 105.

Torshovbekken: A. G. Arntzen: «En bok om Grünerløkken Rodeløkken og Sagene « (1927), 73,75. Dessuten: Amund Helland: «Topografisk-statistisk beskrivelse over Kristiania. Anden del» (1917), 99. Jf. også kart: Reichborn 1811, Vibe & Irgens 1844, Næser 1860, (usignert)1887, Oppmålingvesenet 1911.

Aggersbroen: Den beskrevne plass for brua grunner seg på Geelkercks kart fra 1648, jf. også tolking av det ved Edv. Bull: «Kristianias historie» II, (1927), 161, samt utredning av Truls Aslaksby, Byantikvaren; «Prosjekt Vaskegangene», datert 21. 2. 1989. Det har vært hevdet i noen andre kilder at brua gikk over ved Slåmotgangen, nedenfor elvekneet. Slik Oslo Byleksikon, 1.utg. (1938), 23. Denne oppfatningen må anses gjendrevet av det foranstående.

Fritz Holland, brev til Throne Holst: datert 21. 5. 1938. Oslo Bymuseum.

Fritz Holland, brev til Karl Andersen: datert 22. 9. 1938. Oslo Bymuseum.

Jordebok for Mariakirkens prosti: «Norske Registre og Jordebøker fra det 16de Aarhundrede (1520–1570)», utg. Huitfeldt-Kaas (1906), 587.

Andreas Holmsen: « Dælenengen og Dælen kongsgård», Aftenposten 29. 6. 1966. ...den største av alle tidens eiendoms-og trælastspekulanter: Edv. Bull: «Kristianias historie», II, (1927), 450. Jf. også neste note.

Dorothea Lachmann kjøpte Dælen: Ellen Lachmann Raft: «Lakkegaten og familien Lachmann», Byminner Nr 1–1981. Jf. også Arno Berg: «Stor-Oslo ca. 1700», St. Hallvard 1932, 286, note 10.

Manntallet ble oppgjort: Edv. Bull og Valbjørg Sønsterud: « Kristianias historie», III, (1937), 159.

Bakgrunnen for Akers ønske om byutvidelse: Fartein Valen-Sendstad: «For lov og rett i 200 år. Oslo Politis historie» (1953), 188.

Adolf Bredo Stabell: Yngvar Hauge i Norsk Biografisk Leksikon, XIV, (1962). Jf. også neste note. ...formann i Akers Sogneselskab 1838–39...devise: Anders Daae: «Akers Sogneselskab 1807–1907» (1907), 59, 139.

Chr. Schou og Schous Bryggeri: Nils Vogt: «Schous Bryggeri» (1921).

Hans Henrik Ramm og hans datter Birgitte Halvordine Ramm: Olai Ovenstad: «Militærbiografier. Den norske hærs officerer fra 18. januar 1648 til 17. mai 1814», II, (1949), 278–79. Jf. også Sigurd Griegs biografi over Halvor Schou i Norsk Biografisk Leksikon, XII, (1954), 508.

Tomta til Heimdalen var på 15 mål: Fritz Holland, manuskript datert februar 1945. Oslo Bymuseum.

Stiftsprost Frederik Rode: Oslo Byleksikon, 3. utg. (1988), 414.

Ved branntaksering av 3.3.1892: Branntakstprotokoll 58, (1892–99), 5b. Byarkivet.

I 1889 startet grosserer Fred. Christensen: Erik Rudeng: «Sjokoladekongen. Johan Throne Holst – en biografi» (1989), 46. ...grunnla A. Bergene i 1906: A. G. Arntzen, smst., 115. ...Otto Cloetta: Erik Rudeng, smst., 69. ... presidentvervet i Industriforbundet: Erik Rudeng, smst., 218.

Agra Margarinfabrikk: E. Hoffstad: «Illustrert Norsk Næringsleksikon», I, (1938), 35. Det kom ikke til bryggeridrift her: Amund Helland, smst., 179.

Odd Ristesund, født 1945, cand.mag. og cand.jur. Ansatt i Kirke-, utdanning- og forskningsdepartementet. Har tidligere skrevet artikler i St. Hallvard og er medarbeider i Oslo Byleksikon, 4. utgave.